

Godina 1918. Prethodnice, zbivanja, posljedice. Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 4. i 5. prosinca 2008., uredio Zlatko Matijević, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2010., 343 str.

Ima u životu svakog naroda događaja i godina koji se ne samo ovlaš nazivaju presudnima, nego se i s pravom smatraju takvima. No nema u Europi nijednoga koji je u istome stoljeću, u svega dvadesetak godina, doživio dva tako strahovita i dalekosežna loma kakve je doživio hrvatski narod 1918. i 1945. godine.

Hrvatski slučaj nema analogije. Nije s njime, osim na prvi pogled, usporediv ni slovački. Poput Hrvata, čije su zemlje većinom ušle u sastav novoosnovanoga Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, Slovaci su 1918., umjesto da postanu gospodarima svoje sudbine, ušli u državnu zajednicu s Česima; i kod Slovaka je — slično kao kod Hrvata — kasniji pokušaj da se osove na vlastite noge (1939. — 1945.) u okviru Hitlerova «novoga europskog poretka» okončan povratkom pod Prag i skorom uspostavom boljševičke vladavine. No kod Slovaka — čak i bez obzira na to što je komunistički teror u jednoj, razmjerno dugoj fazi, bio i brutalniji nego u posljednja dva-tri desetljeća Jugoslavije koja je obnovljena pod komunističkom čizmom — ni 1918. niti 1945. godina nisu značile izlazak iz višestoljetnoga, upravo tisućljetnoga kulturnog kruga i lutanje po stranputici koja je geopolitički, psihološki i kulturno bila potpuna nepoznanica slovačkoj tradiciji. Slovačke su elite napravile teške i skupe, jedva oprostive pogreške; hrvatske su odvele Hrvatsku u katastrofu. To je, uostalom, jedan od važnih razloga, ako ne i najvažniji, što su se Slovaci malo nakon pada Berlinskoga zida mirno i bez trauma, a posebno bez krvoprolića i

razaranja, odvojili od Čeha i započeli samostalan nacionalni život. Dramatična razlika koju u odnosu na slovačko osamostaljenje pokazuje hrvatski slučaj — u kojem ljepljiva smjesa sukrvice i balkanskog blata još uvijek, duboko u 2011. godini, prijanja uza svaki hrvatski pokušaj oslobođenja i okretanja prema budućnosti — jasno ilustrira razliku između hrvatske i slovačke Tisuću devetsto osamnaeste.

Nakon što je nedavno objavljena zbirka dokumenata o djelovanju Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba, također prikazana na stranicama ovog časopisa (*Pilar*, III/2008., br. 6, 120-124.), o tome mučnom trenutku hrvatske povijesti govori zbornik radova *Godina 1918. Prethodnice, zbivanja, posljedice*, što ga je uredio Zlatko Matijević, a 2010. objavio Hrvatski institut za povijest. U Zborniku je objavljeno petnaest članaka, a uz njih (ili ispred njih) kratki tekst Ljubomira Antića. Urednik napominje da su zbog tehničkih razloga izostali tekstovi nekih sudionika znanstvenoga skupa, ali i oni koji su u Zborniku objavljeni, bitno pridonose

shvaćanju tendencija i tokova hrvatskoga društvenog i političkog života uoči zlokobnoga Prvog prosinca 1918.

Ivan Bulić raspravlja o savezu Hrvatsko-srpske koalicije (HSK) i bana Ivana Skerleca u upravljanju banskom Hrvatskom, posebno ističući kako su srpski političari u HSK izveli taktički zaokret u odnosu na Khuenovo doba, podupirući Hrvate u njihovu zahtjevu za sjedinjenjem Dalmacije s banskom Hrvatskom, uz uvjet da Bosna i Hercegovina (BiH) bude prepuštena Srbiji. Ta je politika imala izvorište u službenoj Srbiji, koja je dala znatnu potporu izornoj pobjedi Koalicije. Činjenica da je srpsko krilo HSK u Budimpešti kontaktiralo sa službenom Srbijom nije bez uzročne veze s kratkovidnom mađarskom potporom Koaliciji, koja je, kako je Ivo Pilar davno primijetio, bitno pridonijela ne samo slabljenju hrvatskoga položaja, nego i destruktiji Austro-Ugarske Monarhije kao države. U taj se kontekst izvrsno uklopio politički blijed ban Ivan Skerlec koji se do toga visokog imenovanja nije uopće bavio politikom. Bulićev rad solidno osvjetljava Skerlecovo djelovanje, iako na nekim mjestima ima i nedovoljno izbrušenih formulacija. Solidan je primjer toga, recimo, autorova tvrdnja kako je iz Radićeva saborskog istupa 16. travnja 1915. moguće zaključiti »da je hrvatska politička javnost znala za Londonski ugovor« (str. 41.). Moglo bi se, naime, spekulirati o tome da je hrvatska politička javnost o tome nagađala, ali teško da je 16. travnja mogla znati za tajni ugovor koji je potpisan deset dana poslije, 26. travnja. No ta i slične sitnije primjedbe ne mijenjaju opću ocjenu o solidnosti Bulićeva rada.

Prilog Vijolete Herman Kaurić o ozračju dobrotvornih priredaba održanih u Zagrebu tijekom Prvoga svjetskoga rata sadrži vrijedan, u pravilu posve ignoriran prikaz stupnja ograničenja ljudskih i političkih prava, te gospodarskoga i javnog života u

ratno doba. On nije samo nezaobilazan za shvaćanje prilika u kojima su se održavale ondašnje manifestacije i u kojima je objelodanjan tisk u banskoj Hrvatskoj, nego je inspirativan i za usporednu raščlambu restriktivnih mjera koje su u Hrvatskoj uvedene ratne 1941. i koje (nisu!) uvedene također ratne 1991. godine. Čini se da pogotovo restriktivne mjere iz 1941. ne će biti moguće pravilno shvatiti bez usporedbe s onima iz 1914. godine.

Usporedno s time, konfrontaciju s još prevladavajućim, *jugoslavenskim tumačenjem* Svibanjske deklaracije iz 1917. nastavlja Jure Krišto. Hitci u Sarajevu, smatra on, označili su kraj pokušaja hrvatskih i slovenskih političara koji su u suradnji s prestolonasljednikom »radili na državnopravnoj reformi Monarhije, što je, barem, za Hrvate, ujedno značilo ujedinjavanje hrvatskih zemalja« (str. 73.). Toj je ocjeni teško *odbiti pera* i uvijek ju treba imati na umu (osobito u onim, ne tako rijetkim zgodama, kad se ističe da je stvaranje jugoslavenske države za Hrvate ipak bilo pozitivno, jer je — tobože — osiguralo okupljanje hrvatskih zemalja u istome državnopravnom okviru, pri čemu se ignorira ne samo sudbina Baranje i kockanje Bosnom i Hercegovinom, nego i otpadanje Istre, pozamašnih *rapallskih krnjataka* i Rijeke!). Krišto napominje da i danas postoje suprotstavljene prosudbe o značaju i značenju Svibanjske deklaracije, dopuštajući da njezini tvorci možda i nisu htjeli ono čime je ona urodila, ali da su tomu ozbiljno pridonijeli. Njima uz bok stajali su katolički krugovi, dok su na suprotnoj strani barikade ostali usamljeni pravaši frankovačke orijentacije i vrhbosanski nadbiskup dr. Josip Stadler s uskim krugom hrvatskih intelektualaca. Iako je činjenica da se »stihija jugoslavenstva« u to doba »valjala ulicama hrvatskih i bosanskohercegovačkih gradova« (str. 83.), Krišto skreće pozornost na bilješke u dnevniku zagrebačkog nad-

biskupa dr. Antuna Bauera, koje su ovjekovječile ravnodušnost zagrebačkoga građanstva.

Na tu hladnoću kojom su zagrebački građani — protivno oduševljenju širih političkih krugova — dočekali proglašenje nove države, nadovezuje se članak Zlatka Matijevića »Guske u magli: Djelovanje članova Središnjeg odbora Narodnoga vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu (listopad 1918. — siječnja 1919.)«. Autor, za čiju će studiju o Narodnom vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba Mira Kolar na drugome mjestu u istom zborniku kazati da su njome razriješene sve nedoumice o osnutku i djelovanju Narodnoga vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba (NV SHS), jasno pokazuje da je to tijelo, kao i njegov državnopravni proizvod, kratkotrajna i takozvana Država Slovenaca, Hrvata i Srba (Država SHS), voljom svojih ideologa i tvoraca *nastalo da nestane*, kao prijelazni oblik kojemu je svrha da se iscrpi i utrne stupanjem pod skute Petra I. Karadževića, kralja »mučenice Srbije«. Ni Matijević, kao ni Krišto, ne smatra da ta politika kojom je Hrvatska *pala pod oslobođenje*, zaslužuje da ju se smatra *providencijalnom*.

Još manje su to smatrali sudionici znamenite petoprosinačke pobune, o kojoj u članku »Istraživačke dopune o pobuni 5. prosinca 1918. godine« piše Stjepan Matković. Otklanjajući niz dvojbi o samome tijeku pobune i njezinih osamnaest neposrednih žrtava, te ispravljajući pogreške koje se mjestimice javljaju u literaturi, Matković u tekstu, obogaćenom s četiri priloga, konstatira kako je očito da domobranska pobuna ipak nije bila široko zamišljen ustanak. Njezino gušenje, po ocjeni autora, navodi na zaključak da je NV SHS vojnom planu ipak funkcionirao, što potkrjepljuje i efikasnost kojom je suzbio »protunarodno djelovanje«, umirovio austrougarske časnike, a poduzeo i niz drugih koraka, kao što je

obustava pravaške *Hrvatske* i progon Stranke prava (frankovaca) od koje se ta politička grupacija nikad nije oporavila. Iz toga se može zaključiti i to, da NV SHS ni u odnosu na talijanske imperijalističke pretenzije, koje su se od onda do danas potezale i potežu kao *argument za Jugoslaviju*, nije bio tako nemoćan. U najmanju ruku, u pravu je bio Dragutin pl. Hrvoj, kad je tom smišljenom širenju osjećaja straha pokušao parirati riječima: »Ili Italija ima uza se cijelu antantu — onda si mi sami ne možemo pomoći; ili Italija radi na svoju ruku — i onda ćemo mi proti njoj uspjeti na temelju svoga prava; u nijednom slučaju ne će nam pomoći ni jedinstvena država, ni kraljevska vlada u Beogradu, ni nitko drugi« (str. 134.).

Političke prvake dalmatinskih Hrvata u to je bilo teško uvjeriti. U tekstu »Zemaljska vlada za Dalmaciju (2. studenoga 1918. — 20. siječnja 1919.)« Zdravka Jelaska Marijan opisuje klimu koja je vladala u Dalmaciji u svjetlu talijanske okupacije. Glad, oskudica, talijanske prijetnje te shvaćanje da je Država SHS ionako puki provizorij, pridonijeli su požurivanju ujedinjenja sa Srbijom, u čemu su dalmatinski političari prednjačili pred onima u banskoj Hrvatskoj. Autorica pritom upozorava na to da su uspomene jednoga od glavnih aktera tih zbivanja, dr. Josipa Smodlake (koga su protivnici ne bez razloga zvali *stodlakom*), prilično nepouzdana, ali i na to da ujedinjenje nije zaustavilo ni daljnje napredovanje talijanskih postrojbi niti produljenje talijanske okupacije. Unatoč tomu se, primjerice, na Braču, kako u članku »Brač u Prvome svjetskom ratu: prema agrarnom raspletu«, koji se primarno bavi »glavnom temom otočke povijesti«, vlasništvom nad zemljom, piše Josip Vrandečić, bučno slavio dolazak srbijanske vojske na otok. Jedan će drugi pisac — ne u ovom zborniku — opisivati kako se 1941. odlazak te vojske s istoga otoka slavio pod-

jednako bučno. Za slavlje koje, nadajmo se, smijemo nazvati konačnim, trebat će čekati još daljnjih pola stoljeća.

Mira Kolar bavi se »Privrednim i socijalnim razlozima propasti Države Slovenaca, Hrvata i Srba«. Osvrćući se na rasprave o državopravnom karakteru Države SHS, ona smatra da je ta država postojala, ali da je tijekom kasnije jugoslavenske države nestala relevantna dokumentacija, odnosno da su: »oni koji su stvorili Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevstvo SHS) imali dvadeset godina vremena da pročiste svu dokumentaciju o njoj«. Ne objašnjavajući zašto taj rok omeđuje na dvadeset, a ne na, recimo, gotovo 23 godine, autorica navodi kako je zapisničar hrvatskog Sabora Bogdan Stopar odnio 1918. u Beograd veliku količinu gradiva, sudbina kojega je ostala nepoznata. Njezina se teška optužba ne zaustavlja na tome te tvrdi kako je nakon Drugoga svjetskog rata za sređivanje ostataka toga gradiva »bio zadužen Bogdan Krizman, kumče B. Stopara«, pa je i on pomogao da se »unište i zadnji tragovi o postojanju Države SHS«. Dokazi za te tvrdnje, doduše, nisu izneseni, ali je — osim ozbiljnosti same autorice — svakako korisno imati na umu ne samo neprijepornu činjenicu da su arhivski fondovi Države SHS opustošeni, nego i tu neobičnu primjenu *načela nasljeđivanja* u hrvatskoj odnosno jugoslavenskoj historiografiji i arhivistici, kojoj kao da su Bogdani *Bogom dani*.

Istaknuti slovenski povjesničar, stručnjak i za *hrvatske teme*, Andrej Rahten, u članku »Politika zapadnih velesila prema južnim Slavenima 1918. i 1919. godine« daje vojnopolitički okvir nastanka jugoslavenske države, dok Husnija Kamberović u tekstu »Bošnjaci i stvaranje jugoslavenske države 1918. godine« podsjeća da je zemaljski poglavar Bosne i Hercegovine general Stjepan barun Sarkotić još u srpnju 1918. procjenjivao kako su muslimani »najmanje inficirani

jugoslavenskom propagandom«. Iz memorandumu koji su Safvet-beg Bašagić i Šerif Arnautović predali caru i kralju Karlu I. (IV.) 17. kolovoza 1917. razvidno je kako se tadašnja muslimanska elita odnosila prema autonomiji BiH u Monarhiji. Međutim, politika približavanja mađarskim vladajućim krugovima i konfesionalno organiziranje političkoga života u njoj stvarali su pretpostavke za uglavnom bezbolno prihvaćanje jugoslavenske koncepcije u vodećim muslimanskim krugovima.

Na Kamberovićevo prihvaćanje već tradicionalne ocjene o Stadlerovu prozelitskom i naizgled protumuslimanskom djelovanju — koja u određenoj mjeri ignorira novija istraživanja političke djelatnosti vrhbosanskog nadbiskupa — nadovezuje se i s njim u stanovitoj mjeri neizravno polemizira tekst Ivice Lučića »Bosna i Hercegovina u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca, s posebnim osvrtom na stanje u Hercegovini (1918.—1921.)«. Lučić opisuje odjeke europskih vojnopolitičkih previranja u BiH, u kojoj je velikosrpska propaganda imala već dugu tradiciju i snažna uporišta. Velikosrpski su agitatori među muslimanima i katolicima nastupali s jugoslavenskom retorikom i samo su rijetki shvaćali njihove prave ciljeve: među viđenijim katolicima je takvih bila šaka, među muslimanima jedva i toliko. Kao i na području Trojednice, jugoslavenska se plima nezaustavljivo širila. Međutim, već prva izvješća pokazuju da je u katoličkom pučanstvu u Hercegovini, za razliku od muslimanskoga i srpskopравoslavnoga, osjećaj rezerviranosti, pa i odbojnosti prema novoj državi prevladavajući. Autor opisuje i teške gospodarske prilike te ovisnost hercegovačkih seljaka o poljodjelstvu, napose o uzgoju duhana koji je bio podvrgnut državnom monopolu, a u sklopu rasprave o političkom organiziranju Hrvata upozorava na naizgled paradoksalnu činjenicu da su u to vrijeme bosanski franjevci

mahom zagovarali »integralno hrvatstvo«, dok su njihova hercegovačka subraća mahom pristajala uz »katoličko jugoslavenstvo«. Ta konstatacija razlog je više da se dodatnim istraživanjima ustanovi kako je i zbog čega u idućim desetljećima došlo do dramatične promjene te orijentacije.

U kratkom, ali korisnom članku Zlata Živaković Kerže opisuje kako su se osječki gospodarski krugovi prilagođavali novonastalim (ne)prilikama u novoj državi, zaključujući da su se hrvatski gospodarstvenici — unatoč nizu restriktivnih mjera — načelno ipak bolje snalazili u nepovoljnom okruženju, pa je i grad Osijek postupno izrastao u važno upravno-političko, a posebno gospodarsko središte.

Filip Hameršak, poslovično sklon interdisciplinarnom pristupu, u iznimno zanimljivu članku »Prvi svjetski rat i hrvatska autobiografska književnost (Stanje, naznake i mogućnosti istraživanja)« razmatra značenje koje autobiografska književnost ima u historiografskoj analizi. Organizirajući rad u četiri poglavlja, Hameršak donosi kronološki pregled hrvatskih povijesnih djela o Prvom svjetskom ratu, uspoređujući ih s dosezima inozemne literature. U trećem dijelu načelno se bavi ulogom i značenjem autobiografskog štiva, ističući da ono, uza sve nužne rezerve i opreze, predstavlja nezaoobilazan izvor za shvaćanje raspoloženja pojedinaca i društvenih skupina, a u pojedinim situacijama skrupulozan i marljiv istraživač upravo iz njih može razaznati pravi *duh vremena* odnosno silnice koje su pokretale krupne društvene promjene. Četvrti je dio posvećen bilježenju i ocjeni autobiografskih djela hrvatskih autora iz doba Prvog svjetskog rata.

U prilogu »Rušenje Austro-Ugarske Monarhije (1914.—1918.). Svjedočanstvo dr. Mate Drinkovića«, Ivica Zvonar nakon kratke napomene o političkom djelovanju toga bivšeg pravaša i kasnijeg korifeja jugosla-

venstva, donosi prijepis dosad neobjavljenog Drinkovićeve memoarskog teksta, nastalog vjerojatno sredinom dvadesetih godina 20. stoljeća. U njemu se Drinković bavi nastankom prve jugoslavenske države, pa je tekst uvelike komplementaran njegovu pamfletu *Hrvatska i državna politika* (Zagreb, 1928.), koji je pod dojmom dramatične državne krize objavljen u vlastitoj nakladi.

Zbornik zaključuje članak Tihomira Cipeka »Imperijalni imaginarij 1918.—2008. Velikosrpsstvo Radikalne stranke«, koji pokazuje kontinuitet velikosrpske inspiracije u znatnome dijelu srbijanskoga društva tijekom posljednjih gotovo stoljeće i pol. Pisac ga zaključuje otvorenom didaktičkom napomenom koja ima poslužiti kao poučak ne samo povjesničarima, nego i političarima: »Imperijalni imaginarij i dalje čini bitnu strukturu mišljenja u srpskoj politici«. Korisno je to podsjećanje i svojevrsni *crescendo* čitava zbornika.

Nije slučajno što je za kraj ovog prikaza ostavljen osvrt na tekst Ljubomira Antića »Godina 1918. i hrvatska država«, iako ga je urednik uvrstio na početak (baš kao što je i na samome znanstvenom skupu bio prvi održani referat). Makar Antićev tekst bio vrlo kratak (nepune četiri stranice), i makar bio pisan u formi koja je za znanstvene zbornike neuobičajena, on je vrijedan po čitavu nizu intrigantnih pitanja koje postavlja. Iz činjenice da je objavljen izdvojeno, prividno kao svojevrsan zajednički nazivnik čitava Zbornika (»Umjesto predgovora«), bilo bi pogrešno zaključiti da predstavlja pokušaj autorske sinteze gledišta koja zastupaju ostali autori. Baš naprotiv, on je u odnosu na većinu priloga disonantan, što na svoj način sugerira već i urednička napomena u kojoj se ne ostavlja dvojba oko toga da je 1918. bila »prijelomnica« odnosno godina u kojoj su Hrvati napustili srednjoeuropski kulturni i civilizacijski krug

te ušli u desetljeća iluzija, lutanja i bolnih otrjeznjenja u balkanskome geopolitičkom prostoru.

Nasuprot tome, Antić zastupa drugačije mišljenje. Ne zadovoljava se onim prastarim fatalističkim *quod fit, necessario fit* (što se dogodilo, moralo se dogoditi), nego ide dalje, tvrdeći: »Hrvati 1918. nisu imali dostatno moći za formiranje vlastite neovisne države te su s tim u svezi oblikovali svoje ponašanje«. No istodobno toj svojoj sublimaciji tadašnje hrvatske situacije — koja objektivno predstavlja nehotičan alibi ne baš za sve, ali svakako za većinu jugoslavenskih i južnoslavenskih sanjara i mjesečara, ali i protuha i batinaša — stavlja ogradu: »Nadam se da se to može reći bez straha da budete etiketirani kao osoba s 'patriotskim deficitom'. Rekao bih, međutim, da se ne radi o strahu od etiketa, nego o ispravnosti zaključivanja. *Protuprimjer* je *terminus technicus* iz Aristotelove logike, u kojemu iz istinitih premisa slijedi neistinita konkluzija. Antić je, naime, potpuno u pravu kad tvrdi da je 1905. politikom novoga kursa hrvatska politika kapitulirala pred srpskom; da su u svjetskome ratu Hrvati kao narod bili u teškom položaju i objektivno nemoćni da sami odluče o vlastitoj sudbini; da gotovo nijedna (on kaže: nijedna relevantna) politička snaga, pa čak ni pojedinac — s iznimkom dr. Ive Pilara — tada nije razmišljala o hrvatskoj državi; da ni Stjepan Radić nije bio protiv ulaska u jugoslavensku državu, nego tek protiv načina na koji se ujedinjenje ostvaruje i sl. Sve to jest točno, ali to ne znači da je Jugoslavija bila jedini, a još manje pravi »izlaz u nuždi« (Lj. Antić) i »pojačanje koeficijenta sigurnosti« (M. Krleža). Još neprihvatljivijim smatram Antićev zaključak: »Ići izravno prema cilju, neovisno o okolnostima, svojstvo je naivnih ili neodgovornih« (str. 20.).

Ne radi se samo o tome da je »oprezan čovjek nikakav čovjek«, kako je često po-

navljao Vlado Gotovac, jer je taj kalambur hrvatskoga pjesnika i političkog uznika zgodniji kao pjesnička fraza i moralistička (da ne kažem: moralizatorska) doskočica, kojoj se i sâm Gotovac često pokušao ukloniti (vidi npr. pod: Antun Šoljan na Matošvu mirogojskom grobu, u ožujku 1964.!), negoli kao uzus ponašanja u političkoj borbi. No, smatram da čitav problem treba drugačije impostirati, odnosno da se mora postaviti pitanje i nacionalnoga i stranačkog programa kao izraza potrebe, ciljeva i htijenja. Tek u tom svjetlu može se pitati zašto velika većina tadašnjih hrvatskih političara nije htjela razmišljati o samostalnoj hrvatskoj državi i što su zamišljali kao alternativu tom idealu (prema onoj Kissingerovoj da se državnike ne sudi samo po uspjesima, nego i po njihovim predodžbama o alternativu)? Zašto su vodeći od njih (poput Frana Supila i Ante Trumbića) čak uvjeravali europske velesile da je hrvatska država nepoželjna i — ako se nešto mora žrtvovati u korist Italije — neka se žrtvuje, samo neka se stvori Jugoslavija? Tko im je, na kojim i na kakvim izborima, dao pravo da interese jugoslavenskog ujedinjenja stavljaju ispred prava i interesa hrvatskog naroda na osamostaljenje? Tko im je dao pravo da se — poput Supila 1908. — založe za prepuštanje BiH Kraljevini Srbiji? Tko ih je ovlastio da »bogu jugoslavenskog ujedinjenja« (kako se izrazio Trumbić 1920.), ne trepnuvši, u Rapallu žrtvuju lavovske dijelove hrvatskoga teritorija?

I što uopće znači »ići neovisno o okolnostima«? Kad su u povijesti bile »povoljne« okolnosti za razbijanje jedne i stvaranje druge države? Što bi s Hrvatskom bilo 1991. da su se Hrvati i njihovo tadašnje vodstvo ravnali prema onomu što su htjeli Washington, London, Pariz i Moskva? I još dalje, nalažu li nam današnje »okolnosti« da se priklonimo onomu što hoće one sile koje te »okolnosti« kreiraju, ili nas »zvjezdano nebo

nad nama i etički zakon u nama« sile da se opiremo tim »okolnostima«? Drugim riječima, na etičkoj razini moramo se upitati, tko nam dopušta da se mirimo s rješenjima koja su nepravedna i neprirodna? Na političkoj, pitanje glasi: je li ikad itko u politici postigao ono što nije htio i protiv čega se borio?

Na većinu tih (retoričkih) pitanja odgovorili su upravo prilozi iz ovoga vrijednog Zbornika. Dvojbe koje formulira Lj. Antić ne sugeriraju, dakako, nikakav njegov »patriotski deficit«, nego ilustriraju poziciju koja je za našu povijest u neku ruku klasična, i u kojoj ne nedostaje rodoljublje, nego samopouzdanje, hrabrost i odlučnost. Bez toga — uči nas povijest od Aleksandra Makedonskoga do danas — ni u čemu, a u politici ponajmanje, nema uspjeha ni trajnih postignuća. Zato nema nikakve potrebe da se podižu spomenici trajniji od mjedi onima koji su tuđe interese pretpostavili vlastitima, ali ni onima koji su i nehotice izazvali katastrofu. Iz njihovih primjera valja učiti, ali ih nipošto ne valja nasljedovati. Upravo je to ključna vrijednost i ovoga Zbornika i Antićeva teksta: da provocira pitanja, da nas utvrdi u ranije izgrađenim uvjerenjima, i da nas podsjeti kako će budućí naraštaji kritičkim okom suditi i nama.

•Tomislav JONJIĆ